

BAROKNÍ PŘESTAVBA KOSTELA SV. VAVŘINCE V KOSTOMLATECH POD MILEŠOVKOU

VÍT HONYS

Kostel sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou na severním úpatí Českého Středohoří v okrese Teplice byl doposud uváděn v odborné literatuře vesměs v souvislosti s dochovanými pozůstatky původní románské sakrální stavby z první poloviny 13. století v partiích dnešního podvěží a presbytáře. Neméně zajímavá je však i historie jeho barokní přestavby, doposud datované dle pamětního nápisu nad vítězným obloukem k roku 1737 a slohově dle stylu průčelí oprávněně připsané význačnému litoměřickému baroknímu staviteli Oktaviánu Broggiovi.¹⁾ Archivní pozadí této regionálně významné Broggiovy realizace však doposud nebylo zkoumáno, podobně jako téměř soudobý akt vzniku kdysi velmi významného barokního mariánského poutního místa, které tu dalo vzniknout krátce nato ještě další sakrální stavbě - poutní kapli P. Marie u pramene nad obcí.

Jak je zřejmé z textu farní pamětnice (Synopsis),²⁾ psané od roku 1765, ale i z dalších dosud badateli využívaných archivních materiálů, mezi něž patří např. text údajně nejstarší rukopisné zprávy o zázračném obrazu P. Marie Pomocné v Kostomlatech,³⁾ byly reálné skutečnosti o průběhu přestavby kostela sv. Vavřince překvapivě málo známy již ve druhé polovině 18. století. Autoři výše uvedených materiálů jim ostatně nepřikládali velkou důležitost, neboť upřednostňovali vylíčení zázračných prvků, spojených s poutním místem. Tak byl položen základ k tradování neověřených tvrzení, přebíraných až do současnosti. Sem patří výše zmíněná datace přestavby kostela sv. Vavřince k roku 1737, jakož i domněnka, naposledy prezentovaná např. v populárně naučné publikaci Z. Boháče a J. Macka - Poutní místa v Čechách,⁴⁾ podle které u studánky nad obcí v barokní době (1748) vznikla pouze malá kaplička a teprve s přílivem poutníků v 19. století došlo (roku 1826) k vybudování nové větší mariánské kaple, která stojí podnes. Autorem provedený archivní průzkum prokázal, že je tomu v podstatě naopak a k výraznému obohacení poznatků vč. jistého časového posunu došlo i v záležitosti barokní přestavby kostela sv. Vavřince. Zbývá dodat, že k osvětlení celé záležitosti přispělo především nedávné zpracování a zpřístupnění archivního fondu farního úřadu Kostomlaty

Obr. 1: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, východní partie původního románského presbytáře v podvěží s odhaleným zdívkem (1935) - dnešní sakristie, s barokní nástavbou věže (foto autor, 2000).

v Okresním archivu v Teplicích, v jehož rámci je stěžejním nositelem nově nalezených informací kniha kostelních účtů z let 1728 - 71,⁵⁾ výjimečně podrobně uvádějící informace o průběhu přestavby kostela sv. Vavřince i stavbě mariánské kaple.

V patronátním archivu Černínů, kteří byli držiteli panství Kostomlaty od roku 1624 až do počátku 18. století, nacházíme o starém kostomlatském kostele sv. Vavřince jen málo údajů. Kostel patrně počátkem osmdesátých let 17. století postihl požár, protože z 12. 12. 1683 je zachována zpráva Jiřího Nikodéma Straky, hejtmána kostomlatského, že v kostele leží železo od hodin ohněm poškozených, které by se daly zase spraviti.⁶⁾ Důležitý je však dotaz Piet-

1) P. Macek, M. Horyna, J. Macek, P. Preiss, Oktavián Broggio, Litoměřice 1992, s. 42.

2) Státní okresní archiv (dále SOKA) Teplice, fond Farní úřad (dále FÚ) Kostomlaty, pamětní kniha (Synopsis) 1, s. 4 - 5.

3) J. Hian, Ältester handgeschriebener Bericht über Maria Hilf in Kostenblath, přepis Erharda Schmidta z Kaufbeuren 1994, původ neznám. Text je Erhardem Schmidtem mylně přibližně datován k roku 1736, s ohledem na historické osoby v textu uvedené (duch. správce Johannes Hian, uroz. paní Wilhelmina hraběnka von Solms) je možno text datovat k roku 1770. za umožnění studia děkuji již zesnulému duch. správci farnosti Kostomlaty P. Emanuelu Kindermannovi.

4) Z. Boháč, J. Macek, Poutní místa v Čechách, Praha 1995, s. 271.

5) SOKA Teplice, fond FÚ Kostomlaty, účetní kniha č. 3, 1727 - 72.

6) Státní ústřední archiv (dále SÚA) Třeboň, pob. J. Hradec, fond archiv Černínů, velkostatek Kostomlaty III k a, kart. 588.

Obr. 2: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, barokní západní průčelí z let 1729 - 36 (foto autor, 2000).

ra Antonia Bianchiho, jednoho z litoměřických rivalů O. Broggia, černínské kanceláři v Petrohradě z 20. 4. 1709 ohledně záměru stavby nového kostela v Kostomlatech, který je prý příliš malý a při bohoslužbě musí mnoho lidí zůstat venku. Proto přikládá nákres a rozpočet, kolik by to mohlo stát.⁷⁾ Je škoda, že jeho návrh a rozpočet se zřejmě nezachoval.

Otevřeme-li výše uvedenou knihu kostelních účtů, zjistíme, že na přestavbě starého kostomlatského kostela se pracovalo již od roku 1727.⁸⁾ V té době již kostomlatské panství bylo v držení teplických Clary-Aldringenů. Roku 1728 se v účtech objevují položky za stavební materiál, mzdu zedníkům a nádeníkům, šindel na část střechy a také za opravu klíče a zámku k horní části věže kostela.⁹⁾ To znamená, že práce byly zahájeny nástavbou věže nad původní románský presbytář a postupovalo se budováním stěn nové lodi kolem doposud funkčního starého kostela. Věž byla již téhož roku stavebně dohotovena (bez bání, jak bude patrné z dalších údajů), což potvrzuje údaj nedávného nálezu pamětního textu z makovice této věže, který je da-

Obr. 3: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, dveře z presbytáře k přístupovému schodišti do zvonicového patra věže a krovu (foto autor, 2000).

tován rokem 1748 a uvádí, že věž byla postavena před dvaceti lety.¹⁰⁾ Roku 1729 se začalo budovat lešení ke stavbě průčelí, prováděly se záklenky oken lodi a byl realizován další díl šindelové střechy.¹¹⁾ Roku 1730 bylo zapláceno kostomlatskému truhláři Patzeltovi za čtyři okení rámy, pracovalo se na průčelí, římsách, teplickému sklenáři bylo vypláceno čtyřicet zlatých za zasklení sedmi nových kostelních oken (zřejmě šest po stranách lodi a jedno v průčelí) a okení rámy byly natřeny olověnou bělobou. Byl také postaven kůr a k němu dvě šneková schodiště. Tím byla stavba zhruba dokončena a v témže roce také užívána, neboť již 1. 1. 1730 bilinský děkan kostel benedikoval. Při této příležitosti byla uspořádána hostina a ke slavnosti byli přizváni hudebníci z Bořislavi.¹²⁾

Na kostele ale probíhaly dokončovací práce ještě v dalších letech. Roku 1731 bylo dosud dokončováno průčelí.¹³⁾ V témž roce pražský klempíř Josef Schlaffmunter pokryl bání věže plechem a současně pracoval na makovicích dvou věží sousedního kostomlatského zámku. Milešovskému ka-

7) Detto.

8) SOKA Teplice, fond FÚ Kostomlaty, účetní kniha č. 3, 1727 - 72, fol. 7.

9) Detto, fol. 4.

10) Za upozornění na tento nálezu děkuji p. Ladislavu Faiglovi z Kostomlat.

11) SOKA Teplice, fond FÚ Kostomlaty, účetní kniha č. 3, 1727 - 72, fol. 11.

12) Detto, fol. 16 - 17.

13) Detto, fol. 23.

meníkovi bylo zapláceno za 1500 kusů kamenné dlažby od Lenešic, navíc ale muselo být opraveno ještě 170 ploten, přičemž 150 jich opravoval jistý Hans Hausmann.¹⁴⁾

Bylo také zakoupeno 50 loktů plátna k namalování dvanácti apoštolů, barvy pro tento účel byly zakoupeny v Bílině a Oseku a 61 loktů plátna pro presbytář. Pro otázku dobové barevnosti je důležitý údaj o zakoupení vápna a červené anglické hlíny k natření kostela.¹⁵⁾

Otázka smyslu pořízení tak velkého množství plátna pro presbytář je naznačena údajem o platbě malíři za dodání velkého obrazu na plátně a jeho připevnění na presbytář¹⁶⁾ - jednalo se zřejmě o provizorní řešení, kdy rozměrná malba na plátně, připevněná na stěně, nahrazovala dosud neexistující hlavní oltář. To potvrzuje i údaj o doplatku za tento obraz z roku 1732, kdy je zmíněna i jeho mimořádná výška - 17 loktů. Roku 1732 bylo zapláceno truhláři Martinu Patzeltovi za 18 napínacích rámců k novým obrazům, dokončovaly se římsy a zednické práce.¹⁷⁾ Lounskému malíři Pavlu Seemannovi bylo zapláceno za 18 obrazů tři a čtvrt lokte vysokých (mezi nimiž bylo jistě 12 obrazů znázorňujících výše uvedených 12 apoštolů - podobný soubor, ovšem menších rozměrů, byl pořízen o něco dříve pro kostel v sousední Bořislavi) a byly uhrazeny výdaje za barvy a zlacení obrazů dle specifikace.¹⁸⁾

Roku 1733 byly stavební práce v podstatě uzavřeny a podstatu prací tvořila hlavně umělecká výzdoba exteriéru. Duchcovský sochař Matyáš Khünel dodal tři bohužel nespecifikované kamenné plastiky (nedochovaly se), dvě vázy s plameny (poslední z nich byla pro havarijní stav sejmuta při opravě počátkem 90. let našeho století) a postament pod kříž na průčelí. Plastiky a kříž byly opatřeny svatozářemi a natřeny za použití lněného oleje, křídly a olověné běloby.¹⁹⁾ Vápno na natření kostelní fasády bylo přivezeno z Prahy. Konečně se též objevuje částka vyplacená „Bau-meisterovi z Litoměřic“ (tedy nepochybně O. Broggiu).²⁰⁾

Roku 1734 je zapláceno 200 háků na pokrytí říms na průčelí. Následujícího roku provedl duchcovský zámečník Franz Josef Güttler pobití hlavních dveří,²¹⁾ které zhotovil truhlář Martin Patzelt z dvojitých prken.²²⁾

Roku 1736 je zapláceno duchcovskému sochaři (nepochybně M. Khünelovi) za ostění hlavního vchodu do kostela. Truhlář Martin Patzelt provedl další truhlářské práce

Obr. 4: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, detail kůru a části stropu z r. 1895 (foto autor, 2000).

v kostele. Jesličky zhotovil nejmenovaný bílinský sochař za 4 zlaté.²³⁾

Další práce na kostele se soustřeďovaly hlavně na vybavení interiéru. Z tohoto hlediska je důležitý zejména rok 1739, kdy je doložena účast Matyáše Khünela na plastické výzdobě hlavního oltáře a kazatelny, oltářní obraz sv. Vavřince byl dílem nejmenovaného pražského malíře²⁴⁾ - velmi pravděpodobně se jednalo o F. A. Müllera, který je doložen u řady obdobných zakázek na teplickém panství Clary-Aldringenů. Matyáš Khünel vytesal i reliéf náhrobní desky sládka Haberla, prvního zázračně uzdraveného vodou z kostomlatského pramene na přímlovu P. Marie Pomocné.²⁵⁾ Štafířské práce na oltáři, kazatelně a dalších mobiliárních prvcích kostela prováděl v letech 1741 - 43 pražský štafíř Antonín Lichtenhammer se svou ženou.²⁶⁾

Mezitím došlo (od roku 1734) k několika prvním zázračným uzdravením připisovaným kopii obrazu P. Marie Pasovské (dílo již známého M. Patzelta), kterou z vděčnosti za své uzdravení pověsil již zmíněný sládek Haberl na stěnu tehdy dřevěné kapličky nad pramenem. Již dokončovací fáze přestavby kostela sv. Vavřince byla ve znamení nárůstu mariánské zbožnosti, takže v pozdějších zprávách bývá tento spontánní zrod poutní tradice Kostomlat udáván jako prvotní důvod přestavby kostela s již zmíněnou mylnou datací přestavby k roku 1737.²⁷⁾ Ve skutečnosti od tohoto roku se v účtech objevují zbožné odkazy ve prospěch P. Marie Pomocné, které o něco později přerostly v cílevědomé úsilí vybudovat u pramene mariánskou poutní kapli. Roku 1743 se pro novou kapli začaly kopat základy a následujícího roku se již na stavbě intenzivně pracovalo. Stavitel a autor návrhu kaple není jmenován, zmiňuje se pou-

14) Detto, fol. 27.

15) Detto, fol. 28.

16) Detto, fol. 29.

17) Detto, fol. 37.

18) Detto, fol. 38.

19) Detto, fol. 46.

20) Detto, fol. 47.

21) Detto, fol. 54.

22) Detto, fol. 68.

23) Detto, fol. 77.

24) Detto, fol. 103. Oltářní architektury zhotovil Vít Smrčka z Teplice (viz fol. 104).

25) Detto, fol. 120.

26) Detto, fol. 126, 134, 142.

27) J. Hian, c. d., s. 3 - 4.

Obr. 5: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, pozůstatek původního přístupu ze zámku na kůr krytým mostem (foto autor, 2000).

ze jako „Baumeister z Bíliny“. Polírem při stavbě byl jistý Antonín Purmann.²⁸⁾

Kamenné kvádry a ostění opracovával v tomto případě bílinský kameník. Z popisu prací je zřejmé, že se jednalo o kapli značných rozměrů, která byla vybavena kůrem, do jehož zábradlí byl roku 1749 osazen sedmirejstříkový varhanní pozitiv od varhanáře Standfusse z Chabařovic (jeho skříň bez píšťal je dodnes zachována v zábradlí kůru kostela v Bělé u Děčína, kam byl přemístěn po zrušení kaple v roce 1788²⁹⁾), sakristií a oratoří. Strop lodi byl rákosový, se štukovou rozetou. Kaple měla tři větší okna a čtyři menší v sakristií a oratoří. Podlaha měla kombinovanou dlažbu z cihel a kamenných ploten. Průčelí bylo roku 1748 ozdobeno třemi kamennými plastikami - sv. Vojtěcha, sv. Prokopa a Panny Marie s Ježíškem, které byly napuštěny lněným olejem a natřeny olověnou bělobou. Klempíř Friedrich Rittig k nim doplnil atributy - berly, veslo a svatozáře za použití bílého a žlutého plechu, kovář Hybojka dodal řetěz k soše sv. Prokopa a upevnil na fasádu dvě kamenné koule. Průčelí bylo završeno kovaným křížem. Střecha kaple byla doplněna malou věžičkou se zvonem. Střešní krytina byla šindelová, dvojnásobně natřená červenou barvou, vespod sytější, navrch světlejším odstínem. Pouze nad oratoří a sakristií byla původně střecha tašková, která však už roku 1750 byla

Obr. 6: Kostomlaty pod Milešovkou (okr. Teplice), kostel sv. Vavřince, signatura V. Smrčky na zadní straně hlavního oltáře (foto autor, 2000).

nahrazena šindelem. Oltář do kaple zhotovil kostomlatský truhlář a sochař Schafranka roku 1750.³⁰⁾ Roku 1750 byla kaple vysvěcena ke cti Nanebevzetí Panny Marie. Sláva poutního místa však netrvala dlouho. V průběhu josefínských reforem byla kaple uzavřena a postupně se začala rozpadat. Uctívání obraz Panny Marie Pomocné však na nějaký čas zastínil i původní patrocinium kostomlatského kostela, neboť až do roku 1885, kdy byl pořízen nový titulární obraz sv. Vavřince, byl umístěn v centrální části retáblu hlavního oltáře a teprve roku 1885 přemístěn na své dnešní místo v oltářním nástavci.³¹⁾ Tradice mariánského poutního místa v Kostomlatech však nezanikla a zaznamenala i jistý rozvoj v průběhu 19. století. Roku 1825 byla postavena u pramene malá, dodnes stojící klasicistní poutní kaple Panny Marie Pomocné, která však byla už jen odleskem bývalé slávy století osmnáctého. Přesto ještě roku 1840 zaznamenává farní kronika skutečnost, že v okolí kaple se nacházejí ruiny kaple původní.³²⁾

K původní barokní mariánské kapli se plánová dokumentace nezachovala. Na nedatované drobné litografii, signované J. Malowetz, pocházející patrně asi z první čtvrtiny 19. století, je zachycen pohled od kostomlatského zámku na průčelí kostela s původní mariánskou kaplí v pozadí nad ob-

28) SOKa Teplice, fond FÚ Kostomlaty, účetní kniha č. 3, 1727 - 72, fol. 156, 157.

29) Zápis na závěru ventilové komory vzdušnice nástroje v Bělé.

30) SOKa Teplice, fond FÚ Kostomlaty, účetní kniha č. 3, 1727 - 72, ne-foliováno, zápisy z let 1745 - 50.

31) SOKa Teplice, fond FÚ Kostomlaty, přepis pamětní knihy 2, s. 109.

32) Detto, s. 25.

Obr. 7: Kostomlaty pod Měšovkou (okr. Teplice), kaple P. Marie Pomocné z roku 1825 na místě původní větší, dnes zaniklé poutní kaple barokní. Za oltářem této kaple vyvěrá legendární pramen (foto autor, 2000).

cí. Zde spatřujeme v dominantní poloze, typické pro barokní poutní místa, kapli s plochým průčelím, završeným výrazně vertikálně protaženým štítem, bohužel bez provedení konkrétních architektonických detailů, jen zmíněné siluety tří plastik a okno v průčelí jsou patrné.³³⁾ Pro stavební vývoj kostela je tato litografie významná znázorněním dřevěného mostu, spojujícího dnes již zcela přestavěné a délkově redukované severní křídlo zámku s kůrem kostela, kde původně bývala panská oratoř. Po tomto přístupu se ještě v severní stěně kostela v úrovni kůru zachoval dobře znatelný pozůstatek s vloženou zazdívkou. V souvislos-

ti se stavbou mariánské kaple nelze ještě neupozornit na ne-lokalizovaný návrh průčelí menší barokní sakrální stavby, uložený pod č. 247 ve fondu plánové dokumentace Clary-Aldringenů, velkostatek Teplice v pobočce SOA v Děčíně. Návrh datovaný rokem 1743 je signován jménem stavitele Johanna Adalberta Schnöbela, spolupracovníka Christiana Laglera, hlavního stavitele Clary-Aldringenů na teplickém panství. Jedná se o prokazatelně nerealizovaný návrh, odlišnosti detailů provedení jsou ve srovnání s výše uvedenou litografií patrné, přece však tu nelze nenajít i shodné rysy včetně shody letopočtu. Stávající poznatky nám nedávají povědomí o tom, že by se na teplickém panství měla v té době realizovat jiná významnější sakrální stavba. Nelze tedy zatím hypoteticky vyloučit, že by se mohlo jednat i některý z nerealizovaných návrhů na stavbu kostomlatské mariánské poutní kaple. Bohužel možnosti dalších archivních objevů, které by mohly vnést více světla do této problematiky, jsou již pravděpodobně vyčerpány.

Zjištěné skutečnosti vedou k následujícímu závěru: Přestavba kostomlatského kostela je jedinou doloženou realizací O. Broggia na teritoriu severočeského panství Clary-Aldringenů a po stránce architektonické kvality také nejhodnotnější. Je tu doložen podíl dosud nepřiliš doceněných barokních umělců, zejména Matyáše Khünela, ovlivněného tvorbou M. B. Brauna, jakož i umělců pražských. Mimořádný význam mají informace o podílu jednotlivých místních i vzdálenějších řemeslníků. Řada původních architektonických, uměleckých i řemeslných prvků vybavení architektury kostela se dodnes dochovala (Khünelova plastická výzdoba vstupního portálu s erbem Clary-Aldringenů, neseným dvěma putti, ostění, štukové orámování a suprafenestry oken, placková klenba presbytáře, původní dlažba, většina mobiliáře). Razantnějším zásahem do původní podoby interiéru bylo pouze odstranění původního zaklenutí lodi a jeho nahrazení zavěšeným plochým stropem se štukovou dekorací roku 1895 - při této příležitosti byl postaven i nový kůr s plochou poprsnicí.³⁴⁾ V neposlední řadě je velmi důležitá informace o přibližném vzhledu a velikosti původní poutní mariánské kaple. Všechny tyto informace staví barokní epochu tohoto dnes opomíjeného poutního místa do zcela jiného světla, než doposud a vyvolávají nutnost hlouběji studovat v daném regionu tematiku barokní kultury, která zde dosud nepochybně skrývá ještě řadu dalších objevů.

33) Za upozornění na tyto litografie (soukromý majetek) děkuji p. Ladislavu Faiglovi z Kostomlat.

34) Stopy původního zaklenutí jsou ještě patrné na stěnách v partii krovu. Viz též SOKA Teplice, fond FÚ Kostomlaty, Pamětní kniha 1, s. 119.

DER BAROCKUMBAU DER KIRCHE D. HL. LAURENTIUS IN KOSTOMLATY POD MILEŠOVKOU

Die Kirche des hl. Laurentius in Kostomlaty pod Milešovkou, Bez. Teplice (Kostenblatt, Bez. Teplice) wurde in der bisherigen Literatur nur im Verhältnis zur erhaltenen romanischen Bauphase erwähnt, nicht weniger interessant sind aber auch Schicksale ihres Barockumbaus. Der ist ohne das gründlichere Archivstudium gemein zum Jahr 1737 datiert und auf Grund der Stilanalyse dem bedeutenden Leitmeritzer Baumeister Oktavian Broggio zugeschrieben.

Die Archivforschung bewies den Beginn des Kirchenumbaus zum Jahr 1727, am Anfang der dreißiger Jahre des 18. Jahrhunderts war er baulich abgeschlossen. Wertvolle Angaben der erhaltenen Kirchenrechnungen informieren uns nicht nur vom Verlauf der Bauarbeiten, sondern auch von der Vertretung lokaler Handwerker, der Provenienz einiger Baumaterialien und auch vom Anteil bedeutender regionaler und Prager Künstler, unter denen der mit dem Werk von M. B. Braun beeinflusste Duxer Bildhauer Matthias Khünel eine bedeutende Rolle spielte. Die Rechnungen bestätigen auch (nicht aber direkt) die Teilnahme von O. Broggio, der jedoch nur als „Baumeister aus Leitmeritz“ erwähnt wird. Diese Kirchenrechnungen vermitteln auch Informationen zur Entwicklung der Tradition eines einst bedeutenden marianischen Wallfahrtsortes Böhmens mit Angaben von der ursprünglichen barocken Marienkapelle, die im Unterschied zu den bisher überlieferten Ansichten erheblich größer war als die existierende, 1825 erbaute klassizistische Kapelle.

Aus der Zeit des Barockumbaus erhielt sich noch ein Großteil architektonischer Glieder samt der mobiliaren Ausstattung, nach späteren Umgestaltungen (1895) erhielten sich nicht das Gewölbe im Kirchenschiff, die Orgelempore und einige Teile des Skulpturenschmucks. Die angeführten Angaben stellen einen wertvollen Beitrag zur Erkenntnis der barocken Baupraxis, Ausfüllung einer weiteren Lücke in der Entwicklung des Werks von Oktavian Broggio und in der nicht letzten Reihe auch einen Beitrag zur Erkenntnis des Genius loci eines nahezu vergessenen barocken Wallfahrtsortes im Böhmischem Mittelgebirge dar.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Kostomlaty pod Milešovkou (Bez. Teplice), Hl. Laurentiuskirche. Östliche Partie des ursprünglichen romanischen Presbyteriums mit enthültem Mauerwerk (1935) - jetzige Sakristei, mit dem barocken Turmaufbau (Foto des Autors, 2000).

Abb. 2: Kostomlaty pod Milešovkou, Hl. Laurentiuskirche. Barocke Westfassade aus den Jahren 1729-1736 (Foto des Autors, 2000).

Abb. 3: Kostomlaty pod Milešovkou, Hl. Laurentiuskirche. Tür vom Presbyterium zur Treppe ins Glockengeschoss des Turms und in den Dachraum (Foto des Autors, 2000).

Abb. 4: Kostomlaty pod Milešovkou, Hl. Laurentiuskirche. Detail der Orgelempore und der Decke aus dem J. 1895 (Foto des Autors, 2000).

Abb. 5: Kostomlaty pod Milešovkou, Hl. Laurentiuskirche. Reste des ursprünglichen Emporenzugangs von einem Brückengang vom Schloss (Foto des Autors, 2000).

Abb. 6: Kostomlaty pod Milešovkou, Hl. Laurentiuskirche. Signatur von V. Smrčka an der Rückseite des Hochaltars (Foto des Autors, 2000).

Abb. 7: Kostomlaty pod Milešovkou, Kapelle der Hilfreichen Mutter Gottes (1825). Sie steht am Ort der älteren größeren, heute eingegangenen Barockkapelle. Hinter dem Altar dieser Kapelle sprudelt die legendäre Quelle (Foto des Autors, 2000).

(Übersetzung J. Noll)